

Bolj in manj najdeni pomeni

Mateja Pezdirc Bartol: *Najdeni pomeni: empirične raziskave recepcije literarnega dela.*

Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije, 2010. (Slavistična knjižnica, 15). 279 str.

Blaž Zabel

Krivec 58, SI-1000 Ljubljana
blaz.zabel@guest.arnes.si

Najdeni pomeni: empirične raziskave recepcije literarnega dela Mateje Pezdirc Bartol je njena prva objavljena znanstvena monografija, ki je nastala na podlagi magistrskega dela in doktorske disertacije. Razdeljena je na dva tematska sklopa: v prvem je kratka predstavitev nekaterih pomembnejših teorij branja in bralcev, vendar brez pretiranih teoretskih podrobnosti. Avtorji so obravnavani jasno in enostavno, pregled pa ne obsega več kot 50 strani. Poudarek je predvsem na hitrem zgodovinskem pregledu problematike bralca, ki se začne v dvajsetih letih dvajsetega stoletja v Angliji, prisotna pa je v skoraj vseh literarno-teoretskih smereh (nova kritika, formalizem, strukturalizem in poststrukturalizem, psihoanaliza, feminizem ...). Pregledu sledi avtoričina lastna raziskava recepcije treh kratkih zgodb med bralci z različnih ravni šolanja.

Drugi del je posvečen preučevanju dramskega besedila. V tematiko nas uvede kratek pregled problematike razmerja med dramskim tekstom in njegovo uprizoritvijo, obravnave gledalca kot sprejemnika dramskega besedila in obravnave gledališkega prostora. Za lažje razumevanje je predstavljenih še nekaj konkretnih primerov empiričnih raziskav dramskega besedila. Pregled drugega dela monografije je v nasprotju s prvim naravnano pretežno ahistorično, saj je problematika obravnavana tematsko in ne več v časovnem zaporedju. Kratkemu pregledu sledi raziskava recepcije dramskega besedila in njegove gledališke uprizoritve. V dodatku na koncu knjige so priložene še ankete, s katerimi sta bili obe raziskavi izvedeni, in nekaj statističnih podatkov, ki niso bili navedeni med razpravo.

Pregledi so enostavni in razumljivi, namenjeni predvsem študentom, učiteljem in manj izkušenim na področju literarne teorije. Njihova preglednost in zgoščenost je dopolnjena z dodatnimi pojasnitvami v opombah. Tu nas avtorica občasno napoti na strokovno literaturo, kjer so vprašanja razdelana obsežneje in bolj temeljito. Pregleda sta napisana brez pretiranega povzemanja avtorjev, z izpuščanjem manj pomembnih strokovnih ugotovitev in brez zahtevne teoretske terminologije. Oba povzemata zgolj

teme, ki so pomembne za razumevanje samih raziskav, zato je kljub kratkosti in zgoščenosti bralec dobro uveden v tematiko.

Jedro monografije sta nedvomno obe empirični raziskavi. V raziskavi recepcije treh kratkih zgodb med bralci z različnih ravni šolanja avtorica poskuša ugotoviti »razlike in podobnosti v recepciji sodobne slovenske proze med bralci z različnih ravni šolanja in z različnim knjižnim znanjem« (79). Izvedena je bila s pomočjo reševanja anketnih vprašalnikov, kjer je sodelovalo 30 študentov prvega in 30 študentov četrtega letnika Filozofske fakultete (slovenistika), 30 dijakov Škofijske gimnazije, 30 dijakov Gimnazije Moste, 30 dijakov Srednje ekonomske šole ter 30 dijakov Srednje strojne šole, pri čemer so bili vsi dijaki v četrtem letniku. Vsega skupaj je torej sodelovalo 180 anketirancev.

Vprašalnik je bil sestavljen iz dveh delov. Cilji prvega dela raziskave so bili ugotoviti »splošno poznavanje avtorjev in bralnost del«, »katere zvrsti branja so med anketiranci najbolj priljubljene«, »katere teme so najbolj priljubljene med mladimi bralci«, »kakšna so predvidevanja anketirancev na podlagi podatka o literarni zvrsti« in »kakšno je njihovo poznavanje avtorjevih zgodb« (86). Nato so udeleženci prebrali tri postmodernistične kratke zgodbe; *Nič takega* Milana Kleča, *Rai* Andreja Blatnika in *Ob oknu* Aleksa Šušulica ter odgovarjali še na vprašanja drugega dela vprašalnika, ki so spraševala po recepciji prebranih del. Ta del je želel pokazati »čustveno-motivacijski odziv«, »razlike v vrednostnih sodbah bralcev«, »razlike med bralci v razumevanju zgodb« in »iz katere perspektive so bralci pristopili k besedilom in kakšno sporočilno vrednost imajo za bralce« (86).

Obseg anketnega vprašalnika, ki je bil časovno predviden »za eno šolsko uro« (85), se zdi problematičen. Študentje in dijaki so morali prebrati tri kratke zgodbe z obsegom »582 besed«, »375 besed« in »702 besedi« (82) ter nato odgovarjati na 17 vprašanj z obkroževanjem, dve vprašanji z razvrščanjem in na kar 12 vprašanj, ki so zahtevala tvorbo samostojnih odgovorov. Zato ne presenečajo komentarji med razpravo, ki opozarjajo, da nekatere ankete niso bile izpolnjene v celoti.

Obdelava rezultatov raziskav je pokazala, da »število prebranih knjig in poznavanje avtorjev v srednješolskih programih narašča z zahtevnostjo pouka književnosti, na fakulteti pa z leti študija« (117). To pomeni, da največ knjig in avtorjev poznajo študenti četrtega letnika Filozofske fakultete, najmanj pa dijaki Srednje strojne šole. Tudi zanimanje za branje umetnostnih zvrsti je najvišje na Filozofski fakulteti in Škofijski gimnaziji, dijaki ostalih gimnazij pa raje berejo neumetnostne zvrsti. Prvi imajo raje bolj zahtevne teme, drugi pa raje lažje, kot so pustolovščine, življenja mladih in kriminalke. »Od 180 anketirancev jih je samo 42 slišalo za Blatnika in Kleča, [...] le štirje so prebrali kakšno njuno delo, nihče ni eksplicitno omenil, da pozna Šušulica« (116).

Odgovori drugega dela vprašalnika so pokazali, da je bil čustveno-motivacijski odziv najvišji v obeh skupinah Filozofske fakultete in v skupini Škofijske gimnazije, kjer bi kar 80-90 odstotkov anketirancev zgodbe priporočilo v branje prijateljem. V ostalih skupinah se zanimanje za prebrana dela znižuje, tako da bi na Srednji strojni šoli le še 27 odstotkov dijakov zgodbe priporočilo prijateljem.

Pomisleke zbuja raziskovanje razumevanja oz. »razlike med bralci v razumevanju zgodb« (86). Mateja Pezdirc Bartol poskuša razumevanje preveriti s preprostima vprašanjema. Prvega: »Ali je zgodba težka za razumevanje?« (254), na katerega anketiranci odgovarjajo z DA/DELNO/NE, v razpravi opredeli kot »samoocena razumevanja«. Zanj ugotavlja, da »se ne razlikuje prav dosti niti med najbolj oddaljenima skupinama« (107) študentov četrtega letnika na Filozofski fakulteti in dijakov Srednje strojne šole, in da se vsem skupinam zdijo zgodbe v splošnem nerazumljive. Temu vprašanju sledi drugo: »Kaj je po vašem mnenju sporočilo zgodbe?« (254), ki naj bi preverilo, ali anketiranci besedila razumejo. Takole zapiše avtorica v razpravi: »Predpostavljamo, da razumevanje zgodbe pomeni, da ima besedilo za bralca pomen oziroma sporočilo ter da je bralec, ki razume zgodbo, sposoben v njej razbrati sporočilo« (108). Zato kot ustrezne upošteva vse navedene odgovore, medtem ko za takšne, ki niso razbrali sporočila, šteje tiste, ki bodisi niso napisali odgovora bodisi so odgovorili »ne vem«. Na podlagi takega sklepanja ugotovimo, da »število anketirancev, ki niso razumeli pomena zgodbe, narašča glede na nižjo raven zahtevnosti šole in je za vse tri zgodbe najvišja na SŠŠ [to je Srednji strojni šoli] [...] Najboljši rezultat so dosegli anketiranci FF1 [to je Filozofska fakulteta prvi letnik] in ŠKG [Škofijska klasična gimnazija], kjer so sporočila razbrali prav vsi« (109).

Kot sem opozoril že zgoraj, so anketni vprašalniki zelo dolgi, zato nekateri niso bili izpolnjeni v celoti. Žal avtorica ne pove, koliko vprašanj je bilo neodgovorjenih in koliko anketirancev je za odgovor napisalo »ne vem«. Glede na okoliščine neizpolnjeni odgovori in odgovori tipa »ne vem« verjetno ne bi smeli biti obravnavani enakovredno. Vplivi nemotiviranosti in časovne omejenosti so preveliki, da bi lahko na podlagi pridobljenih podatkov z gotovostjo prišli do zgoraj zapisanega sklepa.

Po drugi strani bi težko sprejeli predpostavko, da razumeti zgodbo pomeni v njej razbrati sporočilo, na osnovi katere Mateja Pezdirc Bartol anketirance razdeli na tiste, ki so v besedilu sporočilo razbrali in s tem tekst tudi razumeli, in na tiste, ki sporočila niso razbrali in teksta torej niso razumeli. Razumevanje je nedvomno kompleksen proces, ki ga ne moreta zajeti zgolj kategoriji razume/ne razume. Sicer avtorica na nekaterih mestih opozarja, da so bili odgovori študentov Filozofske fakultete »bolj

kompleksni in utemeljeni« (85) ter »bolj poglobljeni, vrednostne sodbe natančnejše in bolj utemeljene ...« (120), vendar dalje od teh opažanj ne gre. Mar je vsak odgovor, ne glede na vsebino, že zadosten razlog za sklep, da je anketiranec razumel besedilo? Menim, da razumevanje težko preverimo z vprašanjem: »Kaj je po vašem mnenju sporočilo zgodbe?«. Pomen gotovo ni neodvisen od bralca, vsak bralec besedilo razume na svoj način in ga na svoj način razlaga, vendar se interpretacije razlikujejo tudi po kompleksnosti in prepričljivosti. Tako sta lahko dve interpretaciji popolnoma različni (zagovarjata različno »sporočilo zgodbe«), vendar sta obe enako prepričljivi, enako kompleksni, dobro podprti z argumenti in samim besedilom. Prav tako lahko dve interpretaciji zagovarjata enako prepričanje, vendar ena na bolj kompleksen, prepričljiv in dodelan način, bolj podprta z argumenti in besedilom, druga manj. Zato je tako razumevanje besedila boljše, čeprav obe interpretaciji zagovarjata enako »sporočilo zgodbe«. Bralci zgodb se torej razlikujejo tudi po kompleksnosti in prepričljivosti svojih razlag, ne zgolj po sposobnosti razbiranja sporočila zgodbe. Ker raziskava tega ni zajela, je njen domet omejen.

S tem je povezana tudi izrazita neinterpretativna naravnost, saj Mateja Pezdirc Bartol odgovore in podatke zgolj sistematično urejuje in obdeluje. Sistematizacija je prisotna skozi celotno obravnavo, saj so odgovori interpretirani povečini posamično ali pa so primerjave izvedene zgolj med skupinami. Primerjav različnih vprašanj med seboj je zelo malo, čeprav bi lahko dale zanimive ugotovitve. Tak pristop je uspešen za vprašanja, ki sprašujejo po poznavanju avtorjev in bralnih navadah v prvem delu vprašalnika, manj uspešen je pri obravnavi samih zgodb v drugem delu. Pri raziskovanju razumevanja, vrednostnih sodb, razbiranju sporočila in čustveno-motivacijskem odzivu bi pričakoval bolj interpretativen pristop.

Raziskavo omejujejo tudi vnaprejšnje predpostavke: »Na vprašanje, ali obstajajo razlike v branju in sprejemanju besedil med različnimi skupinami bralcev, bi vsakdo odgovoril pritrdilno ...« (79). Te predpostavke se najintenzivneje pokažejo pri obravnavi podatkov v že omenjeni statistični obdelavi razumevanja, kjer avtorica ugotavlja: »Težko si predstavljamo, da študentje četrtega letnika slovenistike ne bi znali razbrati sporočila zgodb, saj so vajeni še precej zahtevnejšega čtiva, zato pripisujem odgovore tipa *ne vem* raje pomanjkanju časa, površnosti pri branju, neprizadevnosti pri reševanju ipd.« (109). Če poskušamo recepcijo treh kratkih zgodb med bralci z različnih ravni šolanja preučiti, je ne bi smeli že predpostaviti.

Druga raziskava se posveča recepciji dramskega besedila in njegovi gledališki uprizoritvi na primeru drame Dušana Jovanovića *Ekshibicionist* in uprizoritvi istega dramskega dela v režiji Dušana Jovanovića ter v izvedbi SNG Mala Drama Ljubljana. Izvedena je bila s pomočjo dveh vprašal-

nikov za dve različni skupini, pri čemer je prva skupina najprej prebrala dramsko igro in si nato ogledala predstavo, druga pa si je najprej ogledala predstavo in nato prebrala še delo. Po vsakem branju in ogledu predstave so udeleženci izpolnjevali anketni vprašalnik. Sodelovalo je 60 anketirancev prvega letnika slovenistike, v vsaki skupini po 30. Vprašanja so se nanašala na »zaznavanje različnih elementov drame, kot se kažejo skozi besedilo in uprizoritev«, »razumevanje in interpretacijo«, »vrednotenje in všečnost« ter »primerjavo besedila in uprizoritve« (190), cilji raziskave pa so bili pokazati, »kakšna je vloga gledalca v procesu gledališke komunikacije, katere gledališke znake zaznava oziroma se nanje osredotoča, kakšna je njegova produkcija smisla«, »kakšna je vloga bralca pri procesih opomnjanja dramskega besedila, kako razbira jezikovne znake, kakšen smisel podeljuje besedilu«, »v čem se kažejo podobnosti in razlike med branjem bralcev ter branjem režije in njene realizacije skozi pogled gledalcev« (191).

Analiza podatkov pokaže, da »so se gledalci v našem primeru osredotočali predvsem na dramsko osebo (oznaka, značajske lastnosti, mimika in kretnje, kostum, problemskost ...), saj so bili tu odgovori najštevilčnejši« (227). Jezikovni elementi, predmeti, rekviziti ter glasba pa so bili v splošnem slabše zaznani. Pri zaznavanju različnih elementov drame avtorica opiše in poda kriterije, s pomočjo katerih rezultate anket tudi vrednoti. V uvodu natančno opredeli prostor in čas dogajanja, prizorišče, rekvizite, kostume, mimiko glasbo, jezikovne elemente, osebnostne lastnosti likov itd. Ti elementi so dovolj oprijemljivi, da lahko ugotavlja, ali so jih anketiranci opazili ali ne. Tako na primer opiše jezikovno podobo dramskega besedila in predstave. Ker navedenih elementov anketiranci niso opazili, zaključí: »Na splošno bi lahko rekli, da je zaznavanje jezikovnih posebnosti govora v skupinah Branje 1 in Predstava 1 šibko« (202).

Podobne težave kot v prejšnji raziskavi se pojavijo pri ocenjevanju razumevanja, interpretacije in vrednotenja, vendar so ta vprašanja v tem primeru manj pomembna za ugotovitve raziskave. Všečnost in vrednotenje sta v obeh primerih zelo visoki, vendar je gledališka uprizoritev ocenjena še višje. To pomeni, da je skupina, ki si je najprej ogledala predstavo, ocenila všečnost višje kot tista, ki je dramo najprej brala. Mateja Pezdirc Bartol ugotavlja, da »všečnost uprizoritve izhaja tudi iz različnih scenskih in tehničnih efektov, torej spektakelske funkcije, gre za dogajanje, ki se odvija neposredno pred očmi gledalcev, poleg tega pa je obisk gledališča že sam po sebi družabni dogodek« (229).

Tudi primerjava branja dramskega dela in ogleda gledališke predstave, ki jo avtorica raziskuje na podlagi osebnostnih lastnosti likov, poda zanimive rezultate. »Izkazalo se je, da Fredove značajske lastnosti doživljajo bralci in gledalci enako, razlike so se pokazale na ravni zunanosti: bralci so

si Freda zamišljali kot visokega in temnolasega, ustvarjalci pa svetlolasega in nižje postave; za bralce je Daniel uglajen psihiater v dragih oblačilih, za ustvarjalce pa sproščen in v pisanem, newagevsko obarvanem kostumu» (230). To pomeni, da so značaj obeh likov opisali tisti, ki so si najprej ogledali predstavo, skoraj enako kot tisti, ki so dramo najprej brali. Razlike so nastopile pri zunanosti, ki je v samem tekstu prazno mesto oziroma vrzel, ki ni natančno opredeljena. Zanimivo je, da so si vsi bralci teksta zamišljali lika zelo podobno in povsem drugače, kot so ga v predstavi upodobili. »Glede na to, da v besedilu o zunanosti oseb ni konkretnih podatkov, sklepamo, da so v vseh navedenih primerih izjemno enotni odgovori posledica splošnega družbeno-kulturnega védenja, iz katerega izhajajo nekakšne vnaprejšnje predstave ...« (230).

Monografija Mateje Pezdirc Bartol v naš prostor gotovo prinaša nekaj novega. Podobne študije smo doslej zasledili le še v raziskavah *Knjiga in bralci I* (1974), *Knjiga in bralci II* (1980), *Knjiga in bralci III* (1985) in *Knjiga in bralci IV* (1999), ki pa so bolj sociološko zastavljene. *Najdeni pomeni* so pravzaprav prva študija bralcev v Sloveniji, ki raziskuje tudi razumevanje besedil in odnos bralcev do različnih tekstov. Ker pa raziskava ne upošteva kompleksnosti razumevanja, se odpira problematika dometa empiričnih raziskav bralcev in njihove izpeljave s pomočjo anketnih vprašalnikov. Ali je z anketnimi vprašalniki sploh mogoče ocenjevati razumevanje zgodb in odnos bralcev do teksta? Kako bi lahko to dvojje objektivno vrednotili in statistično obdelali? Ker gre za zelo kompleksne procese, je vsakršna sistematizacija že tudi shematizacija. Ali je možno sistematično obdelati podatke, ki se temu izmikajo? Kako bi zmanjšali shematizacijo? Jo lahko zmanjšamo do te mere, da podatki ostanejo relevantni? Vse to so vprašanja, ki ostajajo odprta. Monografija je zato pomembna predvsem iz metodološkega stališča, saj odpira prostor za nadaljnjo diskusijo.

April 2011